

**Освітня міграція як фактор розвитку
територіальних міграційних систем: національний
та європейський контекст**

З системних позицій визначено освітню міграцію як фактор розвитку територіальних міграційних систем; з'ясовано сучасні тенденції та особливості формування територіальних міграційних систем за освітнім фактором на українському та європейському рівнях; конкретизовано типи територіальних міграційних систем, які сформовані в Європейському освітньому просторі за критерієм привабливості освітніх систем.

Ключові слова: територіальна міграційна система, типи територіальних міграційних систем, освітня міграція, академічна мобільність, Болонський процес, Європейський освітній простір.

Постановка проблеми. У доповіді «Всесвітні тенденції у 2025 році – Світ, що змінився» (2008 р., Американська Національна аналітично-розвідувальна рада) освіті як ключовій детермінанті економічних результатів, важливішому критерію інноваційного поступу країн світу традиційно відведено чільне місце серед факторів суспільного зростання, зокрема, у розвитку сучасного бізнесу та ринку праці, які мають транскордонну природу [4].

Сучасний етап глобалізації, європеїзації соціально-економічних процесів та явищ визначив освітню міграцію як вагому, інтелектуальну за змістом форму міграційних переміщень населення, яка активізується зі створенням єдиного «Європейського простору вищої освіти» (ЕНЕА) і «Європейського простору досліджень» (ERA). Втілення ідеї для спільного ринку Європейського Союзу свободи руху знань має відкрити кордони між історично різними освітніми системами, активізувати академічний рух – для студентів, викладачів і дослідників через введення чіткої і зрозумілої для всіх учасників процесу системи дипломів, прозорість присудження наукових ступенів, еквівалентність кваліфікацій тощо. У 2008 р. було прогнозовано, що до 2012 року серед молодих європейців віком від 16 до 29 років отримуватимуть можливість навчатися закордоном 15%, до 2015 року – 30% та до 2020 року – 50% від їх загальної кількості. Проте, що навчання за кордоном має стати для молодих європейців нормою, підтверджують реальні дані: починаючи з 1987 р., майже 1,7 млн. студентів

© Л. К. Семів, 2013.

разом з отриманням університетської освіти, додатково вчилися в інших іноземних університетах [11].

Актуальність піднятої проблеми пов'язана також із вступом України (2008 р.) до Світової організації торгівлі (WTO), що створює нові можливості, формує нову інституційну основу для освітньої міграції, а отже, і для творення нових міграційних систем. Так, Угодою GATS передбачено 4 способи надання освітніх послуг: 1) «постачання через кордон»; 2) «споживання за кордоном»; 3) «комерційна присутність»; 4) «присутність фізичних осіб» [3, с. 17].

Україна є прикладом територіальних міграційних систем (ТМС) як певний спільний територіальний та соціальний простір, частина суспільства, що функціонує на певній території з політико-адміністративними границями [7, с. 35]). Притаманний їй освітній характер міграції простежується з часів середньовіччя. Виникнення в XII-XIII ст. перших університетів в Західній Європі надало міграції освітній характер. На фоні налагодження тісних міжнародних зв'язків між закордонними закладами освіти молоді люди здобували освіту в декількох визнаних європейських університетах, про що засвідчують факти біографії нашого земляка філософа Григорія Сковороди, нашого співвітчизника Юрія Дрогобича-Котермака, який став професором і ректором Болонського університету.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемні питання освітньої міграції піднімалися в працях М. Н. Гуляєвої, В. С. Журавського, М. З. Згуровського, М. М. Карпенко, В. І. Куценко, В. М. Ніколаєвського, М. Осаволук, Л. Г. Сокур'янської, Н. А. Шульги та ін.

Мета статті – з системних позицій визначити освітню міграцію як фактор розвитку ТМС; з'ясувати сучасні тенденції та особливості формування ТМС за освітнім фактором на українському та європейському рівнях; конкретизувати типи ТМС, які сформовані в Європейському освітньому просторі за критерієм привабливості освітніх систем.

Виклад основного матеріалу. Використовуючи принципи методології системного підходу, освітню міграцію як фактор розвитку ТМС можна описати наступним чином. За системним підходом [2, с. 12] система – це будь-яке явище, процес (як множина взаємопов'язаних елементів), які відокремлені від середовища і які взаємодіють з ним як ціле. Для ТМС освітня міграція – це процеси та явища освітніх переміщень. Система має у своєму складі елементи (студенти, викладачі, працівники ВНЗ, органи державного та регіонального управління, міжнародні організації). Останні координуються через зв'язки між собою й організуються у

певну структуру (на українському рівні – національний та регіональні ринки освітніх послуг, на європейському – європейський ринок освітніх послуг, ENEA, ERA). Здатна до саморозвитку система має напівпроникну межу (відкритість та взаємозв'язки регіональних та національної міграційної системи із зовнішнім середовищем). Обов'язкові атрибути системи – мета існування та мета розвитку системи (задоволення потреб населення у здобутті вищої освіти, входження України в Болонський процес, в ENEA, ERA).

Особливості впливу освітнього фактора на ТМС: український контекст. Україна успадкувала систему освіти, яка за галузевими напрямками відповідала територіально-галузевій структурі економіки колишнього Союзу. В той час в Україні було 9 університетів, в усьому Союзі – 86. Як правило, міграційні потоки бажаючих здобувати освіту направлялися до промислово розвинених регіонів (Харківська, Донецька, Дніпропетровська, Львівська, Одеська області, місто Київ). Мотиваційною основою для поступлення у ВНЗ, що здійснювали освітню діяльність у великих обласних центрах, було: престижність ВНЗ за майбутньою професією, територіальна доступність, мінімальні затрати на переміщення з сільської місцевості до міста та проживання в ньому.

Після отримання незалежності в Україні розпочали освітню діяльність нові університети та інші новостворені ВНЗ III і IV рівня, функціонування яких суттєво урізноманітніло міграційні потоки. Так, на початок 2012/2013 н. р. мережа вищих навчальних закладів налічувала 823 ВНЗ усіх рівнів акредитації та форм власності, серед них 199 університетів [6, с. 17]. Серед них відзначається зростання авторитету ВНЗ, університетів тих регіонів, які у попередні десятиліття стояли осторонь міграційних освітніх переміщень. Сьогодні потужними освітніми центрами, які притягують міжрегіональні потоки студентів, стали практично всі регіони України.

Вітчизняні та зарубіжні рейтинги ВНЗ України (МОН України, «Компас 2013», «Топ 200 Україна», які мають на меті упорядкувати величезну кількість зростаючої інформації, оцінити на достовірність і об'єктивність стосовно освітніх можливостей ВНЗ, є своєрідним орієнтиром для абітурієнтів щодо вибору ВНЗ. За інформацією рейтингів можна спрогнозувати ймовірні напрямки й обсяги освітньої міграції до тих чи інших міст і регіонів. Причому на користь привабливості ВНЗ для випускників шкіл та їх батьків свідчить не тільки якість навчальних програм, кадровий склад, можливість працевлаштування, але й організація навчання через дослідництво.

Таблиця 1

Показники для оцінки обсягів освітньої міграції в Україні*

2008/09 до 2004/05 н. р.		2011/2012 до 2008/2009 н. р.	
Темп загальної кількості студентів, %	Темп кількості приїжджих студентів, %	Темп загальної кількості студентів, %	Темп кількості приїжджих студентів, %
107,3	136,2	83,6	95,9

* Складено автором на основі джерела: [5].

Дослідникам бракує статистичної інформації щодо оцінки обсягів освітніх міграційних переміщень з одного регіону в інший. З цією метою нами [8] обґрунтовано використання показника кількості приїжджих студентів денної форми навчання, які мають потребу у поселенні в гуртожитки, що при неповноті обліку всіх учасників освітньої міграції все ж можна використати для орієнтовних обсягів міграції за освітнім фактором в цілому в Україні, так і в розрізі регіонів. Перевищення темпів кількості приїжджих студентів до ВНЗ над темпами загальної кількості студентів ВНЗ (136,2% проти 107,3% – 2008/09 до 2004/05 н. р. та 95,9% проти 83,6% у 2011/2012 до 2008/2009 н. р.) можна умовно вважати тенденцією зростання обсягів освітньої міграції на внутрішньо та міжрегіональному рівнях (табл. 1).

За співвідношенням розрахованих темпових показників [5] можна сформулювати три групи регіонів України. В межах кожної групи за рівнем інтенсивності освітніх міграцій в Україні, за критерієм «вхід – вихід» освітніх потоків можна вести мову про існування трьох типів ТМС. Це такі групи.

1. ВНЗ Волинської Закарпатської, Івано-Франківської, Київської, Кіровоградської, Луганської, Львівської, Миколаївської, Рівненської Черкаської, Чернівецької областей, м. Києва, м. Севастополя притаманне зростання ролі освітніх міграцій з інших регіонів України у забезпеченні доступу до навчання(темпи освітніх міграційних переміщень перевищують темпи загальної кількості студентів).

2. В Запорізькій, Одеській, Полтавській, Харківській, Тернопільській, Хмельницькій обл.,АР Крим (темпи освітніх переміщень є нижчими від темпів формування контингенту) місцеве населення більш активно бере участь у формуванні контингенту студентів ВНЗ I-IV рівнів акредитації порівняно з приїжджою частиною молоді.

3. Майже однакові темпи зазначених показників спостерігаються у Вінницькій, Дніпропетровській, Донецькій, Сумській, Чернігівській областях. Очевидно, що у формуванні контингенту ВНЗ приблизно в рівних співвідношеннях беруть участь проживаючі особи в даному регіоні та приїжджа молодь з інших міст.

Таким чином, ТМС України та її регіонів притаманні високі обсяги освітньої міграції. За критерієм «вхід – вихід» освітніх потоків в ТМС на території України можна виділити принаймні три їх типи, які певним чином взаємодіють з ринком праці. Оскільки значна частина освітніх мігрантів після закінчення навчання прагне працевлаштуватися у великих містах, то реалізація функції освітньої міграції у формуванні ТМС здійснюється через взаємодію ринку освітніх послуг (важливого інституту формування інтелектуального потенціалу населення) та ринку праці. А освітня та працересурсна функції ТМС зав'язані між собою, взаємно доповнюють й збагачують одна другу. Посилення відповідності згаданих вище ринків забезпечується впровадженням механізмів дослідництва (концепція дослідницького університету) та механізмів працевлаштування через скоординовані дії суб'єктів цих ринків, зокрема, через розроблення науково обгрунтованого прогнозу потреби у підготовці фахівців певного рівня та якості підготовки.

Нові тенденції освітньої внутрішньо – та міжрегіональної міграції з'являються з появою в різних містах регіонів країни філій (структурних підрозділів) ВНЗ. Їхня діяльність здійснюється з метою спрощення доступу молоді до навчання, особливо сільської. Можна очікувати, що такі структурно-організаційні зміни в освітній сфері можуть зменшити обсяги освітніх міграцій між регіонами країни на користь внутрішньо регіональних освітніх переміщень. Втім послідовна політика Міністерства освіти і науки України щодо позбавлення ліцензій на здійснення освітньої діяльності тими філіями, які не мають достатнього рівня розвитку освітньо-наукового, матеріально-технічного, інформаційного забезпечення, науково-педагогічних шкіл тощо, безумовно, активізує міжрегіональні освітні переміщення до привабливих ВНЗ.

Можливість вільного вибору місця навчання для власної самореалізації студентів формує засади підвищення рівня та обсягів між – та внутрішньо регіональної освітньої мобільності. В Україні діє порядок спрощеного переведення студентів з одного ВНЗ до іншого за рахунок трансферу та накопичення кредитів ECTS. Підвищенню внутрішньої мобільності кадрів сприяє обмін викладачами між різними ВНЗ, можливість суміщення посад викладачами різних ВНЗ тощо.

Болонський процес активізував зарубіжну студентську міграцію в Україну. За українським законодавством громадяни інших держав та особи без громадянства, які постійно проживають в Україні, а також яким надано статус біженця в країні, мають право на здобуття вищої освіти нарівні з громадянами України. Прийом і підготовка іноземців та осіб без громадянства здійснюється згідно із Законом України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства». Всі громадяни інших держав та особи без громадянства можуть здобувати вищу освіту за кошти фізичних (юридичних) осіб. Прийом на навчання громадян інших держав здійснюється на підставі: міжнародних договорів України; загальнодержавних програм; договорів, укладених вищими навчальними закладами з юридичними та фізичними особами.

Щороку кількість іноземців, бажаючих здобувати освіту в українських ВНЗ, збільшується в середньому на 7-8 відсотків. За даними Міністерства освіти та науки, в 2013 р. в українських ВНЗ здобувають освіту 61 тисяча іноземців, які вклали в економіку країни 100 мільйонів доларів. В українські ВНЗ спрямовані міграційні потоки (61 тисяча студентів, із них 4 тисячі осіб з Європейського союзу) представників з 152-х країн світу (найбільше їх було з Китаю, Індії, Йорданії, Росії, Туркменістану). Найбільш популярними для іноземних студентів є Київ, Одеса і Харків. Де навчається третина іноземних студентів в Україні [9].

Проблематика активізації освітніх міграцій зарубіжних студентів, яку на державному рівні розглядають як важливу складову формування міжнародного іміджу України, відображена в постанові Кабінету Міністрів України «Деякі питання набору для навчання іноземців та осіб без громадянства» (13 вересня 2013 р.). Зокрема, в ній вказується, що дане питання має бути відображене в новому законодавчому регулюванні, яке буде розроблено МОН з урахуванням сучасних нормативних актів у сфері освіти, візової та міграційної політики [1]. Новий Порядок набору іноземних громадян та осіб без громадянства на навчання в Україні сприятиме підвищенню авторитету українського диплому та його визнання на міжнародному рівні

Для підвищення авторитету українського диплому з 1 січня 2014 р. набирає чинності Постанова КМУ «Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 12 листопада 1997 р. №1260» щодо запровадження додатку до диплома європейського зразка (Diploma Supplement). Додаток до диплома є обов'язковим документом у переважній більшості країн Болонського процесу і видається разом із дипломом про вищу освіту. Його наявність сприятиме підвищенню

конкурентоздатності та мобільності випускника українського ВНЗ як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках працевлаштування.

Європейський контекст. Мета реформи, визначена у Болонській декларації, полягає у створенні єдиного «Європейського простору вищої освіти» (EuropeanHigherEducationArea) і «Європейського простору досліджень» (EuropeanResearchArea). Реалізація «свободи руху знань», формальних критеріїв Болонського процесу породжує активне міжнародне співробітництво в освітній сфері, долає бар'єри на шляху до якісної вищої освіти, активізує мобільність студентів та науково-педагогічних кадрів, має підготувати молодь до активного життя в демографічному суспільстві, забезпечити кар'єрне зростання та особистий розвиток.

Фахівці Європейської експертної групи з питань освітньої мобільності у своїй доповіді «Перетворюючи мобільність у навчання на можливість для всіх» прогнозують, що до 2020 року кількість молодих європейців віком від 16 до 29 років, що отримуватимуть можливість навчатися за кордоном, має досягти 50%. Для цього щороку за кордон мають їхати вчитися 6% всіх студентів університету та 3,5% студентів професійних шкіл [11].

Про обсяги освітніх міграцій країн Болонського процесу щороку інформує Звіт про вищу освіту в Європі [12]. В збірнику за 2012 рік для освітніх міграцій використовується поняття «студентської мобільності», яке трактується дwoяко: як мобільність для отримання повноцінного ступеня бакалавра, магістра (довготривала мобільність – *degreemobility*); як короткотермінова мобільність (отримання подвійного диплому – *creditmobility*). Інші форми мобільності: інтернатура, дослідницькі роботи, літні школи, мовні курси, волонтерство, на європейському рівні не обліковуються. Про обсяги, напрямки, інтенсивність потоків студентської мобільності вказують наступні статистичні дані.

Так, за рівнем в'їзної довготривалої мобільності до країн ЕНЕА зі всього світу (рис. 2) найвищі позиції мають країни: Кіпр (26,4%), Англія, Франція, Ірландія, Китай, Німеччина, а найменший відсоток іноземних студентів є в Україні (0,9%). За країнами походження (рис. 3) найбільш академічно активними були студенти з Австрії (16,94%), Китаю, Чеської Республіки, Об'єднаного Королівства, Кіпру, Німеччини, а найменше – з України (0, 35%).

Попри державні дії європейських країн щодо стимулювання свободи руху знань в межах ЕНЕА, все очевиднішим стає прагнення Європейської комісії до більш збалансованого потоку студентів, що поступають у ВНЗ країн ЕНЕА. Балансування в'їзду – виїзду студентів розглядається як вимір привабливості національних систем освіти країн Болонського процесу.

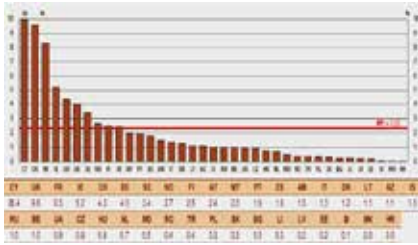

Рис. 2. Рівень в'їзної довготривалої мобільності студентів, кількість студентів, які приїхали на навчання у ВНЗ, % від загальної кількості студентів, за приймаючими країнами*

* Складено автором на основі джерела: [11, с. 154-155]

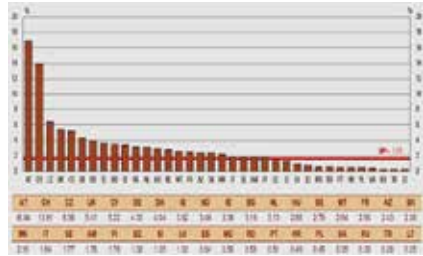

Рис. 3. Частка студентів від загальної кількості студентів, які навчалися за кордоном, %*

В одному з джерел [12, с. 161-163] виділено 4 типи країн за критерієм інтенсивності в'їзду – виїзду студентів. Їх можна розглядати як певні типи ТМС, що сформовані за співвідношенням: (приїзд – виїзд) до найвищого рівня в'їзду і виїзду. *Перший тип* (ТМС – приваблива, низький виїзд і позитивний баланс) формують країни з відносно низькою часткою студентів, які їдуть на навчання за кордон, відповідно приїжджаючі студенти кількісно переважають. Це високо привабливі за розвитком вищої освіти країни: Англія, Нідерланди, Данія, Італія, Чехія, Франція, Росія. *Другий тип* (ТМС – відкрита система, високий виїзд, але баланс є позитивним). Це привабливі країни, де потік приїжджаючих на навчання кількісно переважає виїзд студентів. Відтак ТМС (Німеччина, Швейцарія, Австрія) є відкритою системою: велика кількість виїжджає за кордон, а ще більше приїжджає. *Третій тип* (ТМС – обмежена, лімітована система, високий виїзд і негативний баланс): велика кількість виїжджаючих студентів і відносна низька частка студентів, які приїхали на навчання. Це Словенія, Чорногорія, Боснія, Естонія, Норвегія. *Четвертий тип* (ТМС – закрита система, низький виїзд і негативний баланс). Відносно низькі рівні в'їзної і виїзної академічної мобільності. Освітні системи непривабливі порівняно з іншими країнами (це: Україна, Латвія, Литва, Румунія, Польща, Туреччина). В Україні різниця між вхідною і вихідною мобільністю – 1%.

Сформовані в межах ЕНЕА чотири типи ТМС, демонструючи різні обсяги зростання кількості іноземних студентів у вищих школах країн ЄС, відображають нерівномірність процесу освітньої мобільності за ознакою «в'їзд – виїзд студентів». Прагнучи досягти гармонійності в освітніх потоках як відображення привабливості освітніх систем, фахівці

Європейської Комісії переконані, що мобільність студентів сприятиме глобальному економічному розвитку, обміну знаннями та ідеями.

Висновки. Таким чином, особливості освітніх міграцій в Україні та в ЕНЕА визначають специфіку освітньої функції ТМС, сформованих за різними критеріями. Здійснення державної політики, спрямованої на розширення ринку надання освітніх послуг для іноземних громадян та осіб без громадянства, розвитку системи підготовки спеціалістів для зарубіжних країн на контрактних засадах, інтеграції вітчизняної системи освіти у світовий простір та формування позитивного міжнародного іміджу України, безумовно, має активізувати освітні міграції, академічну мобільність за межі України. Зокрема, це має на меті МОН України, вимагаючи збільшувати обсяги прийому іноземних громадян в українські ВНЗ, розширювати мережу іноземних та вітчизняних партнерів, укладати договори про організацію навчання іноземців із вітчизняними підприємцями тощо [10].

Держава має бути зацікавлена, щоб українські студенти, які навчаються за кордоном, а також українські та зарубіжні студенти, які навчаються в Україні, здійснювали тут свою трудову діяльність. Вирішення зазначеної проблеми лежить в площині реалізації концептуальної парадигми економіки знань, за якою університет має формувати системну науково-освітню підготовку спеціаліста, генеруючи нові якісні характеристики майбутніх фахівців. Необхідно активізувати механізми вирішення цих проблем не тільки у системі національної освіти, але й у сфері зайнятості та ринку праці, інноваційного розвитку промисловості та бізнесу.

Список використаних джерел

1. В уряді вдосконалюють процедуру набору для навчання іноземців та осіб без громадянства. – Режим доступу : <http://www.unn.com.ua/uk/news/1249665>.
2. Гримблат С. О. Стратегия управления персоналом (взгляд из будущего в будущее) / С. О. Гримблат, М. В. Воронов. – К. : НГика-Центр, 204. – 192 с.
3. Жилияев І. Б. Система освіти України в умовах приєднання до світової організації торгівлі / І. Б. Жилияев // Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. – 2010. – №3. – С. 17-24.
4. Мир после кризиса. Глобальные тенденции – 2025: меняющийся мир : [Доклад Национального разведывательного совета США]. – Режим доступу : http://www.classs.ru/library/sites/default/files/Mir_posle_krizisa.zip.
5. Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України на початок 2005/06 навчального року : стат. бюлетень. – К. : Державний комітет статистики України, 2005. – 177 с.
6. Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України на початок 2010/11 навчального року : стат. бюлетень. – К., 2011. – 213 с.

7. Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України на початок 2012/13 навчального року : стат. бюлетень. – К., 2011. – 187 с.
8. Регіональна міграційна політика та механізми її реалізації / НАН України. Ін-т регіональних досліджень ; наук. ред. У. Я. Садова. – Львів, 2011. – 460 с. – (Сер. «Проблеми регіонального розвитку»).
9. Семів Л. Регіональні особливості освітньої міграції в Україні / Л. Семів // Регіональна економіка. – 2010. – №1. – С. 131-140.
10. Як ставляться до іноземних студентів в. – Режим доступу : <http://www.osvita.org.ua/articles/1676.html>.
11. Урядовий портал, 20.09.2013. – Режим доступу : <http://www.kmu.gov.ua/control/>.
12. Making learning mobility an opportunity for all. Report of High Level Expert Forum on Mobility. – Accessible : http://ec.europa.eu/education/doc/2008/mobilityreport_en.pdf
13. The European Higher Education Area in 2012: Bologna Process Implementation Report Brussels: Eurydice 2012 – 220 p. – Accessible : <http://eacea.ec.europa.eu/education/eurydice>

Семів Л.К. Образовательная миграция как фактор развития территориальных миграционных систем: национальный и европейский контекст.

Из системных позиций уточнено образовательную миграцию как фактор развития ТМС; определены современные тенденции и особенности формирования ТМС за образовательным фактором на украинском и европейском уровне; конкретизированы типы ТМС, которые сформированы в Европейском образовательном пространстве за критерием привлекательности образовательных систем.

Ключевые слова: территориальная миграционная система, типы территориальных миграционных систем, образовательная миграция, академическая мобильность, Болонский процесс, Европейское образовательное пространство.

Semiv L.K. Educational Migration as a Factor of the Territorial Migration Systems: a National and European Context.

Of the educational system positions refined migration as a factor of TMS; identified current trends and peculiarities of TMS for educational factor in the Ukrainian and European level specified types of TMS, which are formed in the European educational space criterion for the attractiveness of educational systems.

Key words: territorial migration system, the types of local migration systems, educational migration, academic mobility, the Bologna Process, the European educational space.